

Capacities and Legislative Challenges of the International Criminal Court in Jurisdiction on the Environmental Crimes

Abolfat Khaleghi^{1*}, Ali Mashhadi², Hossein Momenipour³

1. Professor of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, Qom University, Qom, Iran.

2. Professor of International Law, Faculty of Law, Qom University, Qom, Iran.

3. PhD student of Criminal Law and Criminology, Qom University, Qom, Iran.

Abstract

Environmental damage is an important part of the cases of regional and international judicial authorities. Despite the enrichment of international environmental law and the production of interpretive sources, the Judgment issued by the courts lack criminal aspects. Due to the existence of such a gap in international criminal law, this article with a descriptive-analytical method, has been searching for an answer to the question the statute of the International Criminal Court will have the capacity to criminalize and develop the jurisdiction for this type of crimes? In this case, what challenges and legal obstacles does the jurisdiction of environmental crimes in The only international criminal institution? The findings of the research makes clear contrary to the appearances of the texts, there isn't explicit provision regarding environmental crimes in the statute, but its four crimes are regulated in such a way that by maintaining the legality of the crimes and the strictly interpretation, Environmental crimes can be considered as the actus reus of all these crimes. However, the human-centered approach of the statute, the narrowness and strictness of the separation of the actus reus and mens rea elements of these crimes is to such an extent that in the position of proof, the prescription of this inference to understand environmental disasters is rare, If not impossible.

Keywords: Rome Statute, Environmental Crimes, International crimes, actus reus, International Criminal Court (ICC)

Article Type:

Original Research

Pages: 245-278

Received: 2023 May 24

Revised: 2023 June 21

Accepted: 2023 December 03

 This is an open access article under the CC BY license.

*Corresponding Author: ab-khaleghi@qom.ac.ir

ظرفیت‌ها و چالش‌های تقنینی دیوان کیفری بین‌المللی در رسیدگی به جرایم زیست محیطی

ابوالفتح خالقی^{۱*}، علی مشهدی^{۲*}، حسین مومنی پور^۳

۱. استاد حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشکده حقوق دانشگاه قم، قم، ایران.

۲. دانشیار حقوق بین‌الملل دانشکده حقوق دانشگاه قم، قم، ایران.

۳. دانشجوی دکترای حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه قم، قم، ایران.

چکیده

آسیب‌های زیست محیطی بخش مهمی از پرونده‌های مراجع قضایی منطقه‌ای و بین‌المللی را به خود اختصاص داده است؛ با این حال آرای این مراجع، علیرغم توسعه حقوق بین‌الملل محیط زیست و تولید منابع تفسیری، فاقد خصیصه کیفری میباشند. بدلیل وجود چنین خلایی در حقوق بین‌الملل کیفری، این مقاله با رویکردی کیفری و با روشی توصیفی - تحلیلی در جستجوی پاسخ به این مسأله است که آیا اساسنامه رم ظرفیت توسعه صلاحیت رسیدگی دیوان کیفری بین‌المللی به آسیبهای زیست محیطی را دارد؟ در این صورت، رسیدگی به جرایم زیست محیطی در تنها نهاد کیفری بین‌المللی با چه چالش‌ها و موانع قانونی مواجه است؟ یافته‌های پژوهش روشن ساخت بر خلاف نص اساسنامه که تصریحی در خصوص این جرایم ندارد؛ جنایات چهارگانه آن به نحوی تنظیم گردیده‌اند که با حفظ اصل قانونی بودن جرم و منع تفسیر موسع، می‌توان آسیب‌های زیست محیطی را به عنوان رکن مادی تمامی این جرایم به حساب آورد. با این وجود رویکرد انسان محور اساسنامه و سختگیرانه بودن تمیز عناصر مادی و روانی این جنایات به حدی بوده که در مقام اثبات، تجویز این استنباط برای رسیدگی به فجایع زیست محیطی صرف اگر نه غیرممکن بلکه امری بسیار نادر است.

واژگان کلیدی: اساسنامه رم، جرایم زیست محیطی، جنایات بین‌المللی، رکن مادی، دیوان

کیفری بین‌المللی

نوع مقاله: علمی پژوهشی

صفحات: ۲۴۵-۲۷۸

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۰۶

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۳/۳۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۱۲

تمامی حقوق انتشار این مقاله، متعلق به نویسنده است.

درآمد

امروزه معضلات زیست محیطی خصیصه فرامرزی پیدا کرده، از حد و مرز سرزمینی کشورها فراتر رفته و ابعاد جهانی به خود گرفته است. به همین علت عملکردهای یکجانبه دولت‌ها در مقابله با آسیب‌های زیست محیطی راه به جایی نبرده و تدارک یک ساز و کار مسئولیت جمعی برای حفاظت از محیط زیست را ضرورت بخشیده است. واکنش جامعه بین‌المللی به فجایع زیست محیطی در غالب موارد، انعقاد کنوانسیون‌ها و تاسیس نهادهای قضایی منطقه‌ای و بین‌المللی به منظور پیشگیری، مداخله، کنترل و در نهایت جبران خسارات وارده بوده است اما به مرور زمان، تردید در میزان بازدارندگی ضمانت اجراهای مدنی و اداری، توجه جامعه جهانی را به اهمیت وضع مقررات کیفری در رابطه با فجایع زیست محیطی به عنوان پدیده‌ای جهان شمول و مخل صلح و امنیت نوع بشر، معطوف داشته است. علیرغم درک اهمیت جرم انگاری جرایم زیست محیطی در سطح جهانی، تاکنون به طور صریح مفهومی تحت عنوان «جرم زیست محیطی» جرم انگاری نگردیده است. با این حال عدم صراحت در این باب، به معنای بی تفاوتی و خلاء تقنینی این جرم در عرصه بین‌المللی نیست. اساسنامه رم به عنوان سند موسس تنها مرجع کیفری بین‌المللی هر چند در ماده ۵ خود، جدی‌ترین جنایات بین‌المللی^۲ (نسل کشی، جنایت علیه بشریت، جنایات جنگی و تجاوز سرزمینی) را در صلاحیت دیوان قرار داده است اما ترسیم ارکان و شرایط این جنایات، گستردگی دامنه مصادیق و شباهت آنها با جرایم زیست محیطی، فرصت و ظرفیتی قانونی برای رسیدگی به جنایات زیست محیطی در قالب این جرایم چهارگانه را فراهم نموده است. با اینکه استدلال‌های حقوقی متقنی در تایید امکان پیگیری این جرایم در دیوان کیفری بین‌المللی وجود دارد اما فقدان صراحت این جرایم و فرعی و جانبی بودن آنها، انسان محور بودن اساسنامه

1- INTERPOL-UN Environment (2016). Strategic Report: Environment, Peace and Security – A Convergence of Threats. P.65

2- Rome Statute of the International Criminal Court, 1998, Preamble, 2187 UNTS 3

رم، تعذر در اثبات ارکان جرایم اصلی در تطبیق با آلودگی‌های زیست محیطی و عدم وجود رویه و سابقه مشخص و قاعده ساز در این دیوان، بیم گسترش افسارگسیخته صلاحیت دیوان که منجر به بی اهمیت شدن احکام وی شود (Palarczyk, ۲۰۲۳: ۵) و سکوت کنوانسیون‌های بین‌المللی، چالش‌هایی جدی در اعمال صلاحیت دیوان بر این جرایم ایجاد نموده (Mistura, ۲۰۱۸: ۱۸۳) و پیش بینی جرمی صریح تحت عنوان «اکوساید» را برای رفع خلاهای موجود در عرصه بین‌المللی ضرورت بخشیده است. (Mwanza, ۲۰۱۸: ۵) این مقاله بر امکان سنجی و بررسی ظرفیت اساسنامه رم در احتساب جرایم زیست محیطی به عنوان یکی از مصدقین جنایات چهارگانه و موانع و چالش‌های موجود در این مسیر متمرکز می‌گردد. نوآوری این پژوهش فاصله گرفتن از بیان دغدغه‌ها، آرمان‌ها، ضرورت‌ها و تفاسیر موسع و به جای آن اتخاذ رویکرد کیفری محض به موضوع می باشد که در این راستا، عناصر مادی و روانی جنایات مصرح در اساسنامه و رویه قضایی حاکم بر دیوان کیفری بین‌المللی بررسی می‌شود تا چگونگی پوشش آسیب‌های زیست محیطی در محدوده و قالب جرایم پیش‌بینی شده در اساسنامه و موانع موجود مشخص گردد. هرچند تجزیه و تحلیل پیشرو بر مفاد اساسنامه رم متمرکز است؛ اما به سایر اسناد و اصول حقوق بین‌الملل و رویه نهادهای قضایی بین‌المللی که با تفسیر و به‌کارگیری این جرایم مرتبط است نیز توجه می‌گردد؛ زیرا یکی از ظرفیت‌های اساسنامه رم، اجازه استناد به منابع حقوق بین‌الملل عرفی (ماده ۲۱) (محمدی و کفایی فر، ۱۴۰۰: ۱۵۱۵) و بهره‌مندی از همکاری و مساعدت سازمان‌های بین‌المللی است. (زمانی و یعقوبی، ۱۳۹۸: ۷) (بند ۶ ماده ۸۷) مقدمه اساسنامه اولین بخشی است که قابلیت ایجاد ارتباط بین اساسنامه با آسیب‌های زیست محیطی را فراهم می‌آورد. هر چند مقدمه قابلیت اجرایی و تحمیلی ندارد اما اهداف دیوان را مشخص و در تفسیر سایر بخش‌ها اثرگذار است.^۱ در مقدمه اساسنامه

1- Vienna Convention on the Law of Treaties, 1969, article 31(2)

رم اشاره صریحی به آسیب‌های زیست‌محیطی نشده است اما به «پایان دادن معافیت از مجازات جنایات وحشیانه به خاطر نسل‌های حال و آینده اشاره شده است»^۱ این ارجاع هر چند غیر مستقیم، توجیهی بالقوه برای رسیدگی دیوان به آسیب‌های زیست محیطی بوده و منعکس‌کننده نظرات مطرح شده در چندین سند بین‌المللی است که حفاظت از محیط زیست را مورد تاکید قرار می‌دهند. (قطعنامه‌های مجمع عمومی سازمان ملل متحد و کنوانسیون میراث جهانی ۱۹۷۴)^۲ براساس گزارش کمیسیون جهانی محیط زیست و توسعه در سال ۱۹۸۷، اشاره مقدمه اساسنامه به اصل «برابری بین نسلی» که در مفهوم توسعه پایدار خلاصه می‌گردد، حکایت از وجود ارتباط بین حقوق بین‌الملل کیفری و حقوق بین‌الملل محیط زیست می‌باشد.^۳ اما مقدمه اساسنامه رم برای حفاظت از محیط زیست مستقلاً و صرف نظر از هرگونه منافع انسانی ضمانت اجرای کیفری پیش بینی نموده است.^۴ با این حال بر خلاف مقدمه، اغلب کنوانسیون‌های بین‌المللی زیست محیطی، صراحتاً بر ارزش ذاتی محیط زیست تاکید نموده‌اند. (فهیمی و مشهدی، ۱۳۸۸: ۲۰۵)، با توجه به فقدان پرونده‌ای که در آن آسیب زیست محیطی برجسته شده باشد، تجزیه و تحلیل صورت گرفته در این مقاله جنبه تئوری داشته و برای روشن شدن چگونگی بکارگیری این جنایات در پرونده‌های زیست محیطی، مقررات و رویه موجود در مورد هر جرم به صورت مجزا مورد بررسی قرار می‌گیرد.

1- Rome Statute, Preamble, para. 9

2- UN General Assembly, Resolution 37/7, A/RES/37/7,1982. See also UN General Assembly Resolution 69/314 Preamble, para. 1 See also World Heritage Convention 1972, article 4.

3- Report of the World Commission on Environment and Development :Our Common Future ,1987 ,para27 .

4- Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide, Commentary and Core Text (2021)

۱- نسل‌کشی و تخریب محیط زیست

ماده ۶ اساسنامه رم به پیروی از ماده دو کنوانسیون نسل‌کشی ۱۹۴۸ عنصر مادی نسل‌کشی را در پنج بند گنجانده است. (میرمحمد صادقی، ۱۳۸۸: ۹۵) که دو بند زیر در ارتباط با آسیب‌های زیست محیطی قابل بررسی است: ب: ایراد صدمه شدید جسمانی یا روانی بر اعضای گروه ج: تحمیل عمدی شرایط زیستی نامناسب برای گروه که منتهی به زوال جزئی یا کلی آن شود. از آنجا که اساسنامه محدودیتی در نوع رفتار منتهی به نسل‌کشی تعیین ننموده لذا تخریب محیط زیست نیز می‌تواند به عنوان رکن مادی این بزه به شمار رود. (ibid, Mistura, ۲۰۵: ۲۰۵) علیرغم رویکرد انسان محور بزه نسل‌کشی منعی در اعمال این جرم در خصوص آسیب‌های زیست محیطی وجود ندارد. (Freeland, ۲۰۱۵: ۱۹۴) در واقع در این حالت تخریب محیط زیست به عنوان یک روش، ابزار و وسیله برای ارتکاب نسل‌کشی مورد استفاده قرار می‌گیرد. (نژندی منش و دیگران، ۱۳۹۹: ۱۳) در رابطه با بند «ب» ماده ۶ تخریب محیط زیست ممکن است باعث آسیب جدی به اعضای گروه‌هایی شود که سبک زندگی، فرهنگ و معیشت آنها ذاتاً با محیط طبیعی عجین شده است یا در بند «ج» ماده ۶ در جایی که یک گروه از محیط طبیعی برای تأمین غذا، دارو و سرپناه استفاده می‌کند، تخریب عمدی زیستگاه طبیعی آنها می‌تواند بزه نسل‌کشی به شکل «مرگ آرام» را رقم بزند. نمونه‌ای از چنین رفتاری توسط صدام حسین در پاسخ به شورش اعراب هور در سال ۱۹۹۱ صورت گرفت. صدام حسین به قصد نابودی جامعه عرب هور از طریق از بین بردن منابع غذایی آنان اقدام به تغییر مسیر دو رود دجله و فرات و خشکاندن هورهای بین‌النهرین در جنوب عراق نمود. (منبع پیشین: ۱۴) هرچند ارتکاب بزه نسل‌کشی از طریق تخریب محیط زیست توسط نهادهای کیفری

۱- بوم‌زدایی یا اکوساید مفهومی است که نه به صورت رسمی در اسناد بین‌المللی بلکه در ادبیات حقوق محیط زیست رواج پیدا نموده است. این مفهوم در قیاس با مفهوم نسل‌زدایی در حقوق کیفری محیط زیست رواج داده شده است. همانگونه که در نسل‌زدایی صحبت از نابودی عمدی و گسترده گروه‌های انسانی می‌گردد، در بوم‌زدایی محور اصلی، نابودی شدید و گسترده و طولانی مدت محیط زیست است. (مشهدی، ۱۴۰۲: ۶۰)

بین‌المللی مورد بررسی قرار نگرفته است اما نهادهای حقوق بشری خاطرنشان کرده‌اند که تخریب محیط زیست می‌تواند بقای فیزیکی گروه‌ها را تهدید کند. در پرونده ساراماکا علیه سورینام، دادگاه حقوق بشر بین‌آمریکایی اعلام کرد که «اعضای جوامع قبیله‌ای و بومی حق دارند مالک منابع طبیعی باشند، منابعی که به طور سنتی در قلمروی خود برای قرن‌ها مورد استفاده قرار داده و بدون آنها بقای فیزیکی و فرهنگی چنین مردمی به خطر می‌افتد» یکی از اقدامات مخربی که آسیب‌های زیست محیطی را با بزه نسل‌کشی مرتبط می‌نماید، استفاده از استراتژی «زمین سوخته» در درگیری‌های نظامی است. چنین تاکتیک‌هایی در صورتی که منجر به مرگ در مقیاس بزرگ یا آسیب جدی در میان جمعیت هدف شود و با قصد خاص انجام گیرد، می‌تواند به عنوان نسل‌کشی شناخته شود. دادگاه نورنبرگ در محاکمه آلفرد جودل، ایشان را در قسمتی به دلیل مشارکت در تخریب گسترده‌ای که توسط تاکتیک‌های زمین سوخته ارتش آلمان در نروژ مورد استفاده قرار گرفته بود، محکوم نمود. (Gilman, 2011: 45-2) با وجود چنین ظرفیتی، چالش‌هایی در مسیر اثبات این جرم در حوزه محیط زیست وجود دارد. یکی از مشکلات اثباتی بزه نسل‌کشی از طریق آسیب‌های زیست محیطی، اثبات رابطه علیت بین رفتار مجرمانه و نتیجه حاصله می‌باشد. قضات در مواردی که به جز آسیب زیست محیطی، علل متعدد و پیچیده‌ایی همچون شرایط آب و هوایی و نوسانات اقتصادی نیز در نسل‌کشی نقش داشته باشد، تمایلی به محکومیت از این باب ندارند. همچنین دیگر مشکل اثباتی این بزه احراز عنصر روانی جرم است. علاوه بر عمد در ارتکاب یکی از اعمال پنج‌گانه مندرج در ماده ۶، سوء نیت خاص مرتکب در از بین بردن تمام یا بخشی از یک گروه قومی، ملی، نژادی یا مذهبی برای تحقق جرم نسل‌کشی ضروری است. (میرمحمد صادقی، همان: ۹۹) به دلیل نادر بودن ادله صریح بر وجود چنین قصدی، این قصد با

1- Case of the Saramaka People v. Suriname) Series C no) (172 .IACHR 28 ,November ,2007) para121 .

2- ibid ,para121

تکیه بر امارات و قراین خارجی اثبات می‌گردد.^۱ با این حال تحقق چنین نتیجه‌ای در عمل برای شکل‌گیری بزه نسل‌کشی ضروری نیست. (خالقی، ۱۳۹۴: ۴۵) در دادگاه یوگسلاوی، ۵ نفر از ۱۶۱ متهم به ارتکاب نسل‌کشی محکوم شده‌اند که همگی مربوط به کشتارهای دسته جمعی و جنایات مرتبط با آن در سربرنیتسا در ژوئیه ۱۹۹۵ بوده است.^۲ بالعکس در دادگاه رواندا که وقوع نسل‌کشی یک واقعیت غیر قابل انکار بود، بسیاری از متهمان به دلیل شرکت در نسل‌کشی محکوم شدند^۳ از جمله پرونده آکایسو^۴ که می‌تواند با جرایم زیست محیطی همخوانی داشته باشد. (نژندی منش و دیگران، همان: ۱۴) اما در دیوان کیفری بین‌المللی تاکنون رأی تحت عنوان نسل‌کشی صادر نشده است و صرفاً در حال حاضر آقای عمر البشیر با این اتهام تحت تعقیب می‌باشد که بخشی از رفتارهای مجرمانه انتسابی به ایشان با آسیب‌های زیست محیطی مرتبط و پرونده‌ای مهم در رویه دیوان می‌باشد و شاید مهر تاییدی بر صلاحیت دیوان در رسیدگی به جرایم زیست محیطی باشد. (استکی و غیره، ۱۴۰۱: ۱۷) دادستان دیوان در این پرونده با استناد به بند ج ماده ۶ اساسنامه ادعا نموده که نیروهای نظامی و شبه نظامیان جانجاوید عمر البشیر با " قصد از بین بردن تمام گروه هدف " با حمله به روستاها و شهرها کلیه لوازم حیاتی گروه هدف را به نابودی کشانده، منابع آب از جمله چاه‌های عمومی را مسموم کرده، لوله‌های آب را از بین برده، احشام را سرقت و اموال مردم و شهرها و روستاها را غارت نموده‌اند. حملات صورت گرفته باعث جابجایی اجباری حداقل ۲۷۰۰۰۰۰ نفر از جمله بخش عمده‌ای از غیر نظامیان گروه هدف به بیابان‌هایی شده که در آنجا افراد کشته شده یا به حال خود رها شده‌اند.^۵ هر چند دادستان تلاش نموده که قضات را قانع نماید که تخریب محیط زیست

1- <https://www.icty.org/x/cases/jelusic/tjug/en/>

2- IT-95-5/18-T - 2016

3- ICTR: Prosecutor v. Karemera et al., ICTR-98-44-AI(C), Decision on Prosecutor's Interlocutory Appeal of Decision on Judicial Notice, 2006, paras. 35, 57

4- Akayesu Case

5- ICC, Situation in Darfur, The Sudan, Case No. ICC-02/05, Public Redacted Version

در دارفور را به عنوان رکن اساسی نسل کشی به شمار آوردند و حتی قاضی اوساکا با ادعای دادستان همراه شد اما در رای شعبه مقدماتی در سال ۲۰۰۹ مبنی بر بازداشت البشیر، اکثریت قضات اتهام نسل کشی را مردود دانستند البته قضات راه را برای ارائه مدارک جدید جهت احراز نسل کشی بازگذاشته و ارتباط بین تخریب محیط زیست و نسل کشی را رد نمودند بلکه خصوصیت اصلی یا سیستماتیک این خسارت را به چالش کشاندند. (حسینی آزاد و محمدی، ۱۳۹۳: ۱۰۰) به طور کلی هر چند آسیب‌های صرفاً زیست محیطی دو خصیصه اصلی جنایات بین‌المللی - «فجیع و شنیع بودن» و «ایجاد تشویش و نگرانی در جامعه بین‌المللی» - (فروغی نیا و اشرفیان، همان: ۱۸۸) را به همراه دارد اما زمانی می‌تواند در قالب بزه نسل کشی قرار گیرد که همراه با حمله مستقیم و خشونت آمیز به انسان‌ها باشد و بدون چنین حمله‌ای، صرف بروز فجایع زیست محیطی - به طور مثال آلودگی‌های دریایی، تخریب جنگلها، مراتع و کوهستان‌ها که قابلیت تعریف به عنوان جرم زیست محیطی دارند - قابل انطباق با بزه نسل کشی مندرج در اساسنامه رم نمی‌باشد.

۲- جنایت علیه بشریت و نقض حق داشتن محیط زیست سالم

طبق ماده ۵ اساسنامه، جنایت علیه بشریت اعمالی است که در طی یک حمله گسترده و سیستماتیک به یک جمعیت غیرنظامی انجام می‌شود که می‌تواند در زمان صلح یا در زمان درگیری مسلحانه رخ دهد. (میرمحمد صادقی، همان: ۱۰۴) تلقی آسیب‌های زیست محیطی به عنوان جنایت علیه بشریت قبل از هر چیز مستلزم اثبات حمله به یک جمعیت غیرنظامی است. آسیب زیست محیطی به خودی خود می‌تواند یک حمله باشد یا به عنوان بخشی از یک حمله گسترده یا سیستماتیک بوده یا نتیجه قابل پیش بینی حمله‌ای باشد که از راه‌های دیگر انجام می‌شود و الزاماً لازم نیست یک مخاصمه بین‌المللی رخ دهد. (استکی و غیره، همان: ۱۴) پریرا معتقد است که شروط

قانونی جنایت علیه بشریت می‌تواند در ارتباط با آسیب‌های زیست محیطی اثبات گردد به عنوان مثال زمانی که نتیجه قطعی و قابل پیش‌بینی استخراج منابع طبیعی باعث ایجاد آسیب‌های زیست محیطی شدید می‌شود که سلامت مردم محلی را از بین برده یا به آن آسیب می‌رساند با جنایت زیست علیه بشریت از طریق آسیب زیست محیطی روبه‌رو هستیم. (Pereira, ۲۰۱۵: ۱۲۳) تاکنون بسیاری از قربانیان آلودگی‌های زیست محیطی از حقوق بشر مندرج در مواد ۲ و ۸ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر و ماده ۲۴ کنوانسیون حقوق بشر آفریقا برای اثبات و تضمین داشتن حق محیط زیست سالم در دعاوی خود در دیوان‌های اروپایی و آفریقایی حقوق بشر استفاده نموده‌اند.^۱ پرونده‌های "گوئرا علیه ایتالیا"^۲، پاول و راینر علیه بریتانیا^۳، لوییژاوسترا علیه دولت اسپانیا^۴ در دادگاه استراسبورگ و پرونده مرکز اقدام حقوق اقتصادی و اجتماعی علیه دولت نیجریه (سراس)^۵ در دیوان آفریقایی حقوق بشر و مردم از پرونده‌های مهم و قاعده ساز در این زمینه می‌باشند که در آنها بعد زیست محیطی حقوق بشر به رسمیت شناخته شده است. (Francioni, ۲۰۱۰: ۴۳) این قاعده با توجه به گستردگی دایره شمول ماده ۲۱ اساسنامه رم قابل تسری به دیوان کیفری بین‌المللی نیز می‌باشد. (Palarczyk, ibid: ۴۸) با این حال ذکر عنوان جنایت علیه بشریت و حمله به مردم غیرنظامی به جای حمله به محیط زیست در اساسنامه رم دلالت بر انسان محور بودن این بزه دارد و آسیب‌های زیست محیطی زمانی قابلیت طرح در جنایت علیه بشریت دارند که بتوان ایراد آسیب‌های انسان محور را نیز ثابت نمود. (Lambert, ۲۰۱۷: ۷۲۶) در بند یک ماده ۷ اساسنامه رم یازده فقره انواع جنایات علیه بشریت ذکر شده است که ارتکاب برخی از آنها از طریق ایجاد آسیب‌های

1- Guide to the case-law of the European Court of Human Rights – Environment, 2022

2- [1998] 26 EHRR 357, [1998] 4 BHRC 63

3- (1990) 12 EHRR 355, [1990] ECHR 9310/81

4- [1994] 20 EHRR 611, [1994] ECHR 16798/90

5- Social and Economic Rights Action Centre

زیست محیطی ممکن (مشهدی، ۱۴۰۲: ۵۹) و احراز آنان در مقایسه با بزه نسل کشی آسانتر است. (ibid, Mistura: ۲۱۰)

۲-۱- قتل

آسیب‌های زیست محیطی می‌تواند ابزاری مستقیم در شکل‌گیری قتل‌های گروهی باشد به عنوان مثال اگر زیستگاه جنگلی یک قبیله عمداً به منظور تهدید یا آسیب رساندن به اعضای آن قبیله سوزانده شود و در نتیجه مرگ و میری رخ دهد یا استفاده غیر قانونی از مواد شیمیایی و یا ذخیره نامناسب آنها منجر به مرگ شود در صورتی که آگاهی و عمد مرتکب طبق ماده ۳۰ اساسنامه ثابت گردد، بزه فوق محقق خواهد شد.

۲-۲- نابودسازی

منظور از نابودسازی کشتار گسترده اشخاص و در ابعاد وسیع می‌باشد (میرمحمد صادقی، همان: ۱۱۱) که متفاوت از قتل یک یا چند نفر است. محروم کردن قربانیان از دسترسی به غذا و دارو یا سرپناه از طریق حمله به زیستگاه طبیعی مردم و تحمیل شرایط سخت زندگی برای نابودی بخشی از یک جمعیت از طریق تخریب محیط زیست، شرایط لازم برای احراز چنین جرمی را دارد. (Dorney, ۲۰۱۸: ۴۱۷) البته در مواردی که نابودسازی در مدت زمان طولانی رخ می‌دهد احتمال افزایش عوامل دیگر مانند خشک‌سالی و درگیری‌های دیگر و قطع رابطه علیت وجود دارد.

۲-۳- اخراج و انتقال اجباری

براساس نظر دیوان کیفری بین‌المللی برای یوگسلاوی اخراج به معنای انتقال دادن افراد به فراسوی مرزهای یک کشور و انتقال اجباری به معنی جابجا کردن افراد در

داخل یک کشور است.^۱ این جرم الزاماً همراه با اجبار فیزیکی نیست بلکه می‌تواند با تهدید و زور، ترساندن از خشونت، اجبار روانی یا سوء استفاده از قدرت صورت گیرد (میرمحمد صادقی، همان: ۱۱۴) یکی از راه‌های ارتکاب این دو بزه تحمیل آسیب‌های زیست محیطی بر گروه هدف است. (Lambert, ibid: ۷۲۶-۷) به عنوان مثال در پرونده عمر البشیر حمله به چاه‌های آب وسیله‌ای برای جابجایی اجباری مردم مطرح شده است و در پرونده شورشیان مائو، دادگاه آفریقایی حقوق بشر اعلام نمود که دولت کنیا با بیرون راندن مردم مائو از سرزمین اجدادی خود حقوق آنان را نقض نموده است.^۲ اگرچه این پرونده در دیوان کیفری بین‌المللی مطرح نشده است اما ماهیت غیر ارادی اخراج‌ها می‌تواند با عناصر و ارکان جابجایی اجباری تحت جنایت علیه بشریت مطرح گردد.^۳ البته در صورتی که فعالیت‌های مضر زیست محیطی در تعارض با توسعه و منافع اقتصادی کشور میزبان بوده و دیوان احراز نماید که اقدامات تحت مجوزات قانونی صورت گرفته، از نظر دیوان موضوع تبدیل به امر حقوقی داخلی یا حقوق بین‌الملل عمومی غیر کیفری خواهد شد. (Prospieri, ۲۰۱۷: ۵۲۰)

۴-۲- اذیت و آزار

به موجب بند (چ) ۲ از ماده ۷ اساسنامه، منظور از اذیت و آزار محروم کردن عمدی و جدی اشخاص از حقوق اساسی به دلیل هویت گروهی آنها برخلاف موازین حقوق بین‌الملل می‌باشد. (میرمحمد صادقی، همان: ۱۱۹) بنابراین تبعیض آمیز بودن و برخلاف موازین بین‌المللی بودن اقدامات، محو اصلی رکن مادی این جنایت محسوب می‌گردد. (خالقی، همان: ۱۱۹) اگر حق داشتن محیط زیست سالم را به عنوان یک حق اساسی بشری در نظر بگیریم بالتبع محروم نمودن اشخاص از این حق، مصداق بارز

1- ICTY , Krištic , Para 521

2- ACTHPR Application No. 006/2012, Judgment, 2017

3- Rome Statute, article 7(1)(d)

جنایت علیه بشریت از نوع اذیت و آزار محسوب می‌گردد. (ibid, Mistura, ۲۰۹) و حتی از نظر برخی حقوقدانان تعقیب و سرکوب ناعادلانه فعالان محیط زیست نیز نوعی آزار و اذیت مشمول ماده ۷ اساسنامه محسوب می‌گردد. (ibid, Palarczyk, ۵۴: ماده ۲۴ منشور آفریقایی حقوق بشر و مردم، ماده ۳۸ منشور عربی حقوق بشر، پروتکل الحاقی به کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر در حوزه حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ۱۹۸۸ (پروتکل سان سالوادور)، ماده ۱ اعلامیه استکهلم و ماده ۱ اعلامیه ریو حق داشتن محیط زیست سالم را به رسمیت شناخته و اخیراً شورای حقوق بشر سازمان ملل نیز حق بشر برای داشتن محیطی پاک و سالم و پایدار را به رسمیت شناخته است^۱ همچنین تاکنون نهادهایی چون کمیسیون آفریقایی حقوق بشر و مردم، دادگاه اروپایی حقوق بشر، دادگاه حقوق بشر بین آمریکایی و کمیسیون حقوق بشر سازمان ملل متحد، آسیب‌های زیست محیطی را به عنوان نقض حقوق اساسی بشر تلقی نموده و بر همین اساس آراء خود را صادر نموده‌اند.^۲ البته برخلاف نظر دیوان کیفری بین‌المللی یوگسلاوی سابق^۳ و دیوان کیفری بین‌المللی برای رواندا^۴، آزار و شکنجه باید در ارتباط با یکی از جرایم در صلاحیت دیوان کیفری بین‌المللی ارتکاب یافته باشد تا بتواند به عنوان جنایت علیه بشریت در دیوان تحت تعقیب قرار گیرد. (خالقی، همان: ۱۱۹) به همین دلیل استفاده مستقل از آزار و شکنجه به عنوان وسیله‌ای برای رسیدگی به آسیب‌های زیست محیطی در دیوان بسیار محدود و مضیق گردیده است. (ibid, Lambert, ۷۲۷)

1- Human Rights Council's Resolution 48/13 , 2021

2- Report of the Independent Expert on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment, John H. Knox, 2012, para 24

3- ICTY Statute, article 5(h); ICTY: Prosecutor v. Tihomir Blaškić, Case No. IT-95-14, Appeal Judgment, 29 July 2004, paras. 131, 139; ICTY: Prosecutor v. Radoslav Brđanin, Case No. 99-36, Appeal Judgment, 3 April 2007, para. 296; ICTY: Prosecutor v. Vujadin Popović et al., Case No. 05-88, Appeal Judgment, 2015, para. 738.

4- ICTR Statute, article 3(h); Nahimana Appeal Judgment, para. 985

۵-۲- سایر اعمال غیر انسانی

سایر اعمال غیر انسانی مرتبط ترین مصداق جنایت علیه بشریت با آسیب‌های زیست محیطی می‌باشد. سایر اعمال غیر انسانی با هدف حمایت همه جانبه از حقوق انسانی در قبال شیوه‌های مختلف و در حال تکامل نقض آنها (خالقی، همان: ۱۳۱) به مواردی اطلاق می‌گردد که شرایط ماهوی مشابهی با مصادیق احصا شده در قسمت اول ماده ۷ اساسنامه داشته و عمداً موجب رنج زیاد یا آسیب جدی بر بدن و سلامت روانی یا جسمی افراد گردد. (منبع پیشین: ۱۳۳) آسیب‌های زیست محیطی در صورتی که عامداً انجام و باعث رنج و آسیب جدی شود قطعاً می‌تواند مصداقی از اعمال غیر انسانی باشد. (Lambert, ibid: ۷۲۷-۷۲۸) به عنوان مثال در پرونده پورتیلو کاسرس علیه پاراگوئه، کمیسیون حقوق بشر سازمان ملل نقض حقوق بشر را در مواردی که استفاده از مواد شیمیایی غیر قانونی توسط شرکت‌های کشاورزی منجر به مرگ یک نفر و بیماری‌های جدی و خسارت به محصولات و حیوانات شده بود را احراز نمود.^۱ با این حال «سایر اعمال غیر انسانی» موضوعی انسان محور بوده و رنج انسانی عنصر اصلی آن است و در شدیدترین آسیب‌های زیست محیطی تا رنج و آسیب جدی بر انسان وارد نگردد، این جنایت در دیوان قابل تعقیب نیست.

۳- جرایم زیست محیطی در بستر جنایات جنگی

درگیری‌های مسلحانه در طول تاریخ همواره محلی برای شکل‌گیری آسیب‌های زیست محیطی بوده‌اند به طور مثال در طول قرن نهم قبل از میلاد، بنی اسرائیل در حمله به موآبیان تاکتیک‌هایی برای تغییر محیط زیست محلی اجرا نموده‌اند^۲ یا در عهد باستان نمک زدن خاک شهر فتح شده یکی از روش‌های نظامی بوده است. (Gilman,

1- Human Rights Committee, Portillo Cáceres et al. v. Paraguay, Communication No. 2751/2016

2- Bible: Revised Standard Version, 2 Kings 3:24-25.

ibid: (۴۵۱) اما در دوران معاصر به علت پیشرفت فناوری و افزایش قدرت آتش افروزی و تنوع سلاح‌ها، آسیب‌های زیست‌محیطی شدیدتری در خلال درگیری‌های مسلحانه رخ داده است. تاکتیک زمین سوخته در طول جنگ جهانی دوم، (Yuzon, ۱۹۹۶): (۸۳۱) جنگل‌زدایی در مقیاس بزرگ با ماده شیمیایی به نام عامل نارنجی در ویتنام، (Schwabach, ۲۰۰۰: ۱۲۶) ورود بیش از ۲۰ میلیون تن نفت به دریا در طول جنگ ایران و عراق (Walker, ۲۰۰۰: ۴۸۱) سوزاندن حدود ۶۰۰ چاه نفت در کویت توسط عراق،^۱ آسیب به تأسیسات نفتی و آلودگی ناشی از آن در لبنان در سال ۲۰۰۶ (Jacobsson, ۲۰۱۶: ۷۹) و تخریب سایت‌های صنعتی صربستان در سال ۱۹۹۹^۲ و حتی اخیراً فاجعه تصرف سایت هسته ایی چرنوبیل توسط روسیه که منجر به شکل‌گیری گرد و غبارهای رادیواکتیو و تشعشعات خطرناک شده (Palarczyk, ibid: ۲) نمونه‌هایی آشکار از تخریب محیط زیست در طول درگیری‌های مسلحانه است. شاید به دلیل بروز چنین فجایعی در طول تاریخ، قطعنامه‌های متعددی از سوی مجمع عمومی یا شورای امنیت در زمینه محیط زیست و حفاظت از آن در خلال مخاصمات مسلحانه صادر شده و کمیسیون حقوق بین‌المللی نیز در یک تلاش ۱۱ ساله نهایتاً در سال ۲۰۲۲ اصول حفاظت از محیط زیست در مخاصمات مسلحانه را تدوین نمود (مشهدی، ۱۴۰۲: ۱۹) و علاوه بر آن در بند (ب) ۲ از ماده ۸ اساسنامه رم، خسارت به محیط زیست، با تحقق شروطی به عنوان یکی از مصادیق جنایت جنگی در صلاحیت دیوان قرار گرفته است. (فروغی نیا و اشرفیان، ۱۳۹۸: ۱۷۵) در اساسنامه رم، جنایت جنگی به « نقض فاحش و شدید مقررات یا رویه‌های مسلم جنگی در زمان درگیری مسلحانه یا در ارتباط با آن تعبیر شده است»^۳ این تعریف تا حد زیادی منعکس‌کننده ممنوعیت‌های مندرج در کنوانسیون‌های ژنو ۱۹۴۹، پروتکل الحاقی اول در سال ۱۹۷۷ و مقررات لاهه ۱۸۹۹ و ۱۹۰۷ می‌باشد. جنایات

1- UNSC Resolution 687, adopted on 3 April 1991, para. 6; UNEP (2009)

2- Final Report on NATO (2000), paras. 14–16.

3- ICC: Elements of Crimes, article 8

جنگی شامل درگیری‌های مسلحانه بین‌المللی و غیر بین‌المللی شده و مرتکبین و قربانیان نظامی و غیرنظامی را در بر می‌گیرد. (میرمحمد صادقی، همان: ۱۲۸) بند (ب) ۲ ماده ۸ مقرر می‌دارد: «انجام عمدی حمله‌ای با علم به اینکه چنین حمله‌ای باعث ... آسیب گسترده، طولانی مدت و شدید به محیط زیست خواهد شد و آشکارا نسبت به مجموعه فایده نظامی ملموس و مستقیم مورد انتظار آن بیشتر از اندازه است» (عبداللهی و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۲۷) از آنجا که بندهای (الف و ب) ۲ ماده ۸ اساسنامه مصادیق جرایم جنگی بین‌المللی و بندهای (ج و ث) ۲ ماده ۸ مصادیق جنایات جنگی غیر بین‌المللی را در خود جای داده‌اند؛ لذا صراحت اساسنامه نسبت به احتساب تخریب محیط زیست به عنوان یک جنایت جنگی صرفاً به درگیری‌های مسلحانه بین‌المللی اختصاص یافته و این صراحت در مورد درگیری‌های مسلحانه غیر بین‌المللی وجود ندارد. (استکی و غیره، همان: ۱۰) ریشه این جرم‌انگاری را باید در مذاکرات مربوط به قانون جنایت علیه صلح و امنیت بشری، کنوانسیون ممنوعیت استفاده از تکنیک‌های تغییردهنده محیط زیست (کنوانسیون انمود)^۱ و پروتکل اول الحاقی به کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو مصوب ۱۹۷۷ دانست که برای تفسیر ابهامات موجود می‌توان از این منابع استفاده نمود. (عبداللهی، همان: ۱۲۴) البته کمیته بین‌المللی صلیب سرخ در قاعده ۴۵ خود که بخشی از عبارات بند (ب) ۲ ماده ۸ را تکرار نموده، مقرر داشته است که «... چنین رفتاری بر اساس قوانین عرفی ممنوع است» با توجه به اطلاق در بیان، به نظر می‌رسد از نظر کمیته موصوف این ممنوعیت در مورد درگیری‌های مسلحانه غیر بین‌المللی نیز قابل اعمال است.^۲ به طور کلی در بند (ب) ۲ ماده ۸ آستانه‌های اثباتی بسیار بالایی پیش‌بینی شده که اثبات این جرم را بسیار محدود و مضیق نموده (عبداللهی، همان: ۱۳۷) و این جرم را محدود به مسئولیت

1- Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques

2- ICRC Study, pp. 151-8

کیفری فردی در مخاصمات مسلحانه بین المللی نموده است. (استکی و غیره، همان: ۱۰) البته اخیراً در اصل ۹ پیش نویس اصول ۲۰۲۲ کمیسیون حقوق بین الملل به مسئولیت بین المللی دولت‌ها و ایجاد تعهد به جبران خسارات ناشی از آسیب به محیط زیست اشاره شده است. (مشهدی، ۱۴۰۲: ۱۲۷) در زیر به ارتباط هر یک از شرایط قانونی جنایات جنگی با آسیب‌های زیست محیطی و ظرفیت‌ها و چالش‌های موجود در اوصاف قانونی مندرج در اساسنامه، اشاره می‌گردد.

۱-۳- حمله

حمله مدنظر در اساسنامه یک حمله فیزیکی (در مقابل حمله نرم) و نظامی است که در جریان مخاصمات مسلحانه رخ می‌دهد. لذا رفتار نیروهای نظامی در خلال یک جنگ، خارج از مخاصمات مسلحانه مانند بهره‌برداری از منابع طبیعی برای تأمین مالی فعالیت‌های نظامی فی حد نفسه یک حمله محسوب نمی‌گردد. (Peterson, ۲۰۰۹: ۳۳۶) با این حال لازم نیست که حمله مستقیماً به محیط زیست صورت گیرد بلکه می‌تواند اثر حمله مستقیماً به محیط زیست برگردد به طور مثال در طول جنگ کرواسی در سال ۱۹۹۰ نیروهای صرب سد پروکا را منفجر و در اثر آن سیلابی ایجاد شد که جان بیش از ۵۰۰۰۰ نفر را به خطر انداخت^۲ یا در جنگ ویتنام، آمریکا از یک سم نازنجی برای نابودی جنگل‌ها و مراتع استفاده نمود و از این طریق خسارات جدی و شدیدی بر محیط زیست وارد نمود یا در موردی مشابه استفاده از سلاح هسته‌ای در طول جنگ اثرات جدی در مقیاس بزرگ بر محیط زیست دارد که بالتبع هر سه مثال ذکر شده از نظر اساسنامه رم واجد شرایط حمله می‌باشند. (ibid, Peterson: ۳۴۲)

1- article 8(2)(b)(iv)

2- Djukić case, The Hague, 3 June 1996 CC/PIO/082-E

۲-۳- محیط زیست

بر اساس تعریف شورای اقتصادی اروپا «محیط زیست شامل آب و هوا و خاک و عوامل درونی و عوامل بیرونی که مربوط به هر موجود زنده‌ای است، می‌گردد» (حاجی زاده و خالقی، ۱۳۹۵: ۲۱) بنابراین در طول درگیری‌های مسلحانه نه تنها محیط زیست طرف مقابل درگیری بلکه محیط زیست حمله‌کننده نیز مورد حمایت قرار می‌گیرد. (Pe-ibid, terson: ۳۲۸)

۳-۳- آسیب‌گسترده، طولانی مدت و شدید

رکن اصلی این جرم، سه شرط فوق‌الذکر می‌باشد و از آنجا که به صورت پیوسته آمده هر سه شرط باید وجود داشته باشد. البته حمله باید چنین قابلیت‌هایی داشته باشد و الزاماً لازم نیست در عالم واقع چنین نتیجه‌ای به طور تام ایجاد شده باشد. (ibid: ۳۳۱-۳۳۲) (کمیسیون مقدماتی عناصر جرایم در سال ۱۹۹۹ در مورد اینکه آیا ماده ۸ (ب) (۲) مستلزم نتیجه است یا خیر بحث نمودند که اکثریت با تحقق نتیجه مخالفت نمودند). (Dörmann, ۲۰۰۳: ۱۶۲)

۱-۳-۳- گسترده

واژه «گسترده» به گستره جغرافیایی آسیب زیست محیطی اشاره دارد. نظر به اینکه اساسنامه، محدوده مشخصی را برای این شرط تعریف ننموده لذا طبق ماده ۲۱ اساسنامه دیوان باید به اصول و قواعد حقوق بین‌الملل متوسل شود. کنوانسیون انمود^۱ «گسترده‌گی» را چند صد کیلومتر تعریف می‌کند.^۲ از نظر برخی حقوق دانان حداقل وسعت مورد نیاز هزاران کیلومتر می‌باشد. (Peterson, ibid, ۳۳۱-۳۳۲) البته از آنجا که اعضای

1- ENMOD

2- Understanding relating to article 1, ENMOD Memorandum of Understanding

اساسنامه رم شامل کشورهای بزرگ چون کانادا (حدود ۱۰,۰۰۰,۰۰۰ کیلومتر مربع) و کشورهای کوچک چون لیختن اشتاین (حدود ۱۶۰ کیلومتر مربع) می‌گردد، بعید است که بتوان یک محدوده مشخص و مطلق را به عنوان شرط گستردگی تعیین نمود زیرا گاهی اوقات یک میزان مشخص، کل قلمرو یک کشور را دربرمی‌گیرد که یقیناً این کشورها چنین تعریفی را مورد پذیرش قرار نمی‌دهند.

۲-۳-۳- طولانی مدت

واژه «طولانی مدت» به مدت زمان آسیب زیست محیطی اشاره دارد و از نظر کمیسیون حقوق بین الملل «طولانی مدت» به ماهیت طولانی مدت آثار و خسارت‌ها و نه احتمال بروز آسیب در زمان‌های طولانی برمیگردد. (Mistura, ibid, ۲۱۲) این مدت زمان مورد نیاز نیز در اساسنامه رم تعریف نشده است. اعضای کنوانسیون انمود، حداقل مدت زمان آسیب زیست محیطی را یک دوره چند ماهه یا یک فصل در نظر گرفته‌اند.^۱ اما مواد ۳۵ و ۵۵ پروتکل الحاقی اول به کنوانسیون ژنو ۱۹۷۷ «طولانی مدت» را به معنای دوره‌ای از سال‌ها یا حتی دهه‌ها تفسیر نموده است.^۲ اگر چنین تعریفی از «طولانی مدت» پذیرفته شود فجایی چون انفجار چاه‌های نفت در کویت که آسیب‌های گسترده و شدید آن بر محیط زیست انکارناپذیر است (کزازی، ۱۳۷۲: ۱۱۸)، از معیار زمانی مورد نظر پروتکل الحاقی برخوردار نبوده و بالتبع امکان تعقیب آن طبق بند فوق ماده ۸ وجود ندارد.^۳ لذا این شرط دامنه ماده را بسیار محدود و عملاً این مقررات را بی‌تأثیر می‌نماید.

1- Understanding relating to article 1, ENMOD Memorandum of Understanding

2- PROTOCOL ADDITIONAL TO THE GENEVA CONVENTIONS 1949, AND RELATING TO THE PROTECTION OF VICTIMS OF INTERNATIONAL ARMED CONFLICTS (PROTOCOL I), 1977

3- United States, Department of Defense, 'Final Report to Congress on the Conduct of the Persian Gulf War, Appendix O, The Role of the Law in War', ILM, Vol. 31, 1992, pp. 636-7

۳-۳-۳- شدید

واژه «شدید» به شدت آسیب وارده به محیط زیست صرف نظر از محدوده جغرافیایی یا معیار زمانی اشاره دارد. آسیب شدید زیست محیطی به معنای آسیبی است که فراتر از آسیب معمولی میدان جنگ است.^۱ برنامه محیط زیست سازمان ملل متحد (یونپ)^۲ پیشنهاد می‌کند که این عنصر باید به عنوان «اختلال یا آسیب جدی و قابل توجه بر زندگی انسان، منابع اقتصادی طبیعی یا سایر دارایی‌ها تفسیر شود»^۳ چنین تفسیری از واژه شدید و متکی نمودن آن بر نوج انسانی ماده ۸ را به یک مقررره انسان محور و نه زیست بوم محور تبدیل می‌نماید و راه را برای تخریب منابع طبیعی در مناطقی از جهان که فاقد ارزش مالی هستند یا به عنوان دارایی انسان شناخته نشده باز می‌نماید به طور مثال طبق این تفسیر آتش زدن عمدی بیش از ۶۰۰ چاه نفت کویت توسط صدام حسین چون به شدت مورد نظر نرسیده است فاقد آستانه لازم برای اثبات جرم خواهد بود. (ibid, Peterson: ۳۴۲) به طور کلی دشواری اثبات این سه شرط در موضوعات زیست محیطی باعث شده است که برخی از حقوق دانان به این نتیجه برسند که بند (ب) ۲ ماده ۸ بدون اینکه قابلیت تعقیب کسی را به این جرم خاص فراهم نماید صرفاً به نگرانی‌های زیست محیطی اشاره نموده است.» (ibid: ۳۴۳)

۳-۴- عنصر روانی

بند (ب) ۲ ماده ۸ اساسنامه شامل یک عنصر روانی سه بخشی است اولاً حمله باید عمداً انجام شود ثانیاً مرتکب باید بداند که آسیب زیست محیطی قابل ایجاد گسترده، طولانی مدت و شدید خواهد بود و ثالثاً مرتکب بداند که آسیب زیست محیطی بیش از مزیت نظامی مستقیم و قابل پیش بینی می‌باشد و دادستان باید قصد

1- Article 35(3) of Additional Protocol I

2- United Nations Environment Programme) UNEP)

3- UNEP Study (2009) p. 5

مرتکب را ثابت نماید (ibid, Palarczyk, ۱۸) از آنجا که اثبات این سه بخش عنصر روانی بسیار دشوار خواهد بود، عنصر روانی این جرم مخدوش کننده ترین جنبه این بند به شمار می‌رود. (Drumbl, ۲۰۰۰: ۳۲۲) از آنجا که آستانه اثبات بسیار بالای عنصر روانی یکی از محدودیت‌های جدی این جرم است تا جایی که حتی بی احتیاطی و سهل انگاری نیز نمی‌تواند تشکیل دهنده عنصر روانی این جرم باشد (ibid, Palarczyk, ۲۲)، عملاً توجیه هرگونه جنایت زیست محیطی ممکن خواهد شد به طور مثال در جنگ کویت و عراق علی‌رغم اینکه صدام حسین سوء نیت قبلی در تحریک چاه‌های نفت داشته بود (به دلیل تهدید به انجام چنین کاری) ولی این احتمال وجود داشت که با عدم اثبات آگاهی او از میزان آسیب احتمالی یا عدم اثبات آگاهی او از اینکه آسیب محیطی بیش از منافع نظامی است، از این جرم تبرئه گردد. شرط اخیر به عنوان « شرط تناسب » شناخته می‌شود که به دنبال ایجاد تعادل میان ابزارها و روش‌های حمله با اهداف نظامی است. این شرط در مواد ۵۱ و ۵۷ پروتکل اول الحاقی به کنوانسیون چهارگانه ژنو و دستورالعمل سن رمو در مورد جنگ دریایی^۱ و نیز سند سازمان ملل متحد در مورد رهنمودهای حفاظت از محیط زیست در زمان مخاصمات مسلحانه مورد شناسایی قرار گرفته (مشهدی، ۱۴۰۲: ۴۷) و به نسبت سایر بخش‌های عنصر روانی امکان تبرئه متهم را به نحو آسانتری فراهم می‌نماید. طبق این شرط آسیب زیست محیطی باید به وضوح بیش از منافع نظامی بوده و زیاده روی در ایراد خسارت حتمی، مشهود باشد. (مشهدی و غلامی و نیک‌جاه و بیاتی، ۱۴۰۱: ۱۶۸) کمیته موقت دفتر دادستانی ICTY برای بررسی عملیات بمباران ناتو علیه یوگسلاوی اعلام داشته است « در مواردی که یک حمله تهدیدی جدی برای محیط زیست داشته باشد، برای اینکه مشروع تلقی شود باید مزیت نظامی بسیار قابل توجهی را به همراه داشته باشد» همچنین اثبات وجود عنصر روانی

1- San Remo Manual on International Law Applicable to Armwd Conflicts at Sea 1994
 ۲-۲۰. paras, (۲۰۰۰) Final Report on NATO -

سه‌گانه ذکر شده مستلزم آن است که مرتکب با تکیه بر اطلاعات در دسترس، تصمیمی معتبر و آگاهانه گرفته باشد. چنین تصمیمی یا براساس نظریه شخصی یا براساس نظریه عینی قابل اثبات است. هرچند برخی از حقوق دانان اعتقاد دارند که در این حالت باید تصمیم و رفتار یک فرمانده متعارف نظامی را در انجام یا عدم انجام حمله خاص در نظر گرفت. (ibid, Drumbl: ۳۲۱-۳۲۳) اما پذیرش چنین رویکردی با توجه به مفاد ماده ۸ که بر آگاهی مرتکب از بیشتر بودن آسیب از وضعیت نظامی تأکید می‌نماید، دشوار است (پذیرش نظریه شخصی) همین دیدگاه در مورد ژنرال آلمانی رندولف در جنگ جهانی دوم به دلیل آسیب بیش از حد ناشی از تاکتیک‌های زمین سوخته وی در نروژ رخ داد. (ibid, Yuzon: ۸۱۵) اگرچه دادگاه تصمیم او برای استفاده از تاکتیک زمین سوخته را معقول ندانست اما پذیرفت که او در آن زمان واقعاً آن اقدامات را دارای توجیه نظامی می‌دانسته است.^۱ این تفسیر عملاً بند (ب) ۲ ماده ۸ را بی‌خاصیت می‌کند زیرا به طور طبیعی در همه درگیری‌های نظامی، انگیزه‌های نظامی و توجیهات نظامی وجود دارد. به طور مثال حتی پرتاب بمب‌های اتمی در ناکازاکی و هیروشیما با وجود آسیب‌های زیست محیطی گسترده و قابل پیش بینی مزیت نظامی بسیار بزرگی داشت و احتمالاً پایان جنگ در شرق را تسریع نموده است. شاید به علت همین شروط سختگیرانه بوده که تاکنون پرونده‌ای در این خصوص در دیوان کیفری بین‌المللی تشکیل نشده است. علاوه بر صراحت بند (ب) ۲ ماده ۸ اساسنامه نسبت به آسیب‌های زیست محیطی، جرایم دیگری چون تخریب و تصاحب گسترده اموال و اخراج یا انتقال غیرقانونی (بند الف ۲) بمباران مناطق غیرنظامی (بند ب ۲) غارت یک شهر یا مکان و جابجا کردن جمعیت غیرنظامی (بند ث ۲) نیز در ماده ۸ گنجانده شده که نه به صورت مستقیم بلکه به صورت غیر مستقیم با آسیب‌های زیست محیطی مرتبط هستند (ibid, Palarczyk: ۳۳-۴۱)؛ در این موارد آسیب‌های زیست محیطی می‌توانند به عنوان ابزاری برای شکل‌گیری این

1- ibid

جنایات عمل نمایند.

۴- تجاوز سرزمینی و آسیب به محیط زیست

هر چند در ماده ۵ اساسنامه رم تجاوز سرزمینی نیز در صلاحیت رسیدگی دیوان قرار گرفت اما اعمال صلاحیت دیوان در مورد این جرم موکول به تدوین و تصویب تعریف تجاوز در آینده گردید. این تعریف در جریان کنفرانس بازنگری دیوان کیفری بین‌المللی در سال ۲۰۱۰ در قالب ماده ۸ مکرر اساسنامه به تصویب رسید و با پذیرش و تصویب ۳۰ کشور در سال ۲۰۱۸ اجرایی گردیده است.^۱ به موجب بند ۲ این ماده تجاوز سرزمینی به معنای «استفاده از نیروی مسلح توسط یک دولت علیه حاکمیت، تمامیت ارضی یا استقلال سیاسی دولت دیگری یا به شیوه دیگر مغایر با منشور سازمان ملل متحد می‌باشد.» بر مبنای ظرفیت موجود در این تعریف، برخی از اشکال آسیب‌های زیست محیطی می‌توانند تحت اساسنامه رم به عنوان جرم تجاوز سرزمینی شناخته شوند زیرا اولاً طبق قطعنامه ۱۸۰۳ مجمع عمومی سازمان ملل (۱۹۷۴) آسیب به منابع و امکانات زیست محیطی یک دولت را می‌توان حمله به قلمرو آن دولت و در نتیجه حمله به خود دولت تلقی نمود^۲ ثانياً حمله به منافع اساسی یک دولت به طور قطع می‌تواند حمله به خود دولت تلقی شود.^۳ در چارچوب دکترین ضرورت، کمیسیون حقوق بین‌الملل سازمان ملل عنوان داشته است که «حفاظت از تعادل و توازن اکولوژیکی به عنوان «منافع اساسی» همه دولت‌ها در نظر گرفته شده است.»^۴ در این راستا دیوان بین‌المللی دادگستری در پروژه سد گابیتیکوو

1- Resolution ICC-ASP/16/Res.5

2- 1974 General Assembly Resolution 1803 on Permanent Sovereignty over Natural Resources

3- Yearbook of the International Law Commission, 1980, Vol. II, Part 2, Commentary to Art. 33 State of Necessity, p. 39, para. 14

4- ibid

ناگیماروش^۱ به اظهارات کمیسیون حقوق بین‌الملل استناد نمود و اعلام داشت که انسجام زیست محیطی مجارستان در منطقه تحت تأثیر این پروژه یک منفعت اساسی در راستای اصل حقوقی «ضرورت» محسوب می‌گردد^۲. بنابراین مبانی متعددی وجود دارد که بر اساس آنها می‌توان حمله جدی نظامی به محیط زیست طبیعی یک دولت را به منزله حمله به خود دولت و در نتیجه تجاوز سرزمینی تلقی نمود. (به همین ترتیب طبق نظر مشورتی دیوان بین‌المللی دادگستری، کشورهایی که اجازه می‌دهند اثرات مخرب زیست محیطی از قلمرو آن‌ها به سرزمین‌های دیگر سرایت کند، می‌توانند تحت قوانین بین‌المللی مسئول شناخته شوند)^۳ سوزاندن چاه‌های نفتی یک دولت، مسموم نمودن منابع آبی یک دولت، حمله اتمی به کشور دیگر، فرستادن هواپیماهای سم‌پاشی و از بین بردن پوشش گیاهی کشور دیگر به طور قطع حمله‌ای مسلحانه محسوب شده که اگر چنین اقداماتی با ارسال مستقیم مهمات جنگی علیه نیروهای نظامی یا جمعیت کشور قربانی همراه باشد به وضوح به عنوان یک اقدام تجاوزکارانه سرزمینی تحت صلاحیت رسیدگی دیوان قرار می‌گیرد. بر همین اساس دادگاه «راسل» که محکمه‌ای مردمی و غیر رسمی است، استفاده آمریکا از عامل نارنجی در ویتنام را یک عمل تجاوزکارانه سرزمینی تلقی نمود^۴. البته در ارتباط با آسیب‌های زیست محیطی، یک محدودیت و چالش جدی در این تعریف وجود دارد زیرا بر مبنای این تعریف، آسیب رساندن به محیط زیست کشور دیگر از طریق ایجاد آلودگی در مسیرهای آبی، هوایی یا سرزمینی - هرچند دولت‌ها

1- Gabčíkovo Nagymaros

2- ICJ: Gabčíkovo-Nagymaros Project, Hungary v. Slovakia (Judgment, Merits) ICJ GL No 92, [1997] ICJ Rep 7, para. 53

3- Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, July 8, 1996, ICJ Rep., para. 29

4- Reports from the sessions of the International War Crimes Tribunal founded by Bertrand Russell 1971

طبق رأی دیوان بین المللی دادگستری در پرونده تریل اسملترا متعهد به جلوگیری از بروز چنین آلودگی هایی هستند - فی نفسه تجاوز سرزمینی محسوب نمی‌گردد بلکه طبق ماده ۸ مکرر باید استفاده از نیروهای مسلح یک دولت علیه منابع طبیعی دولت دیگر اثبات گردد تا بتوان جرم تجاوز سرزمینی را قابل تعقیب دانست. (Doran, ۲۰۲۱: ۵)

برآمد

توجه به معضلات زیست محیطی دارای سابقه ایی طولانی در نهادهای قضایی منطقه‌ای و بین‌المللی است. پرونده‌های متعددی در دادگاه‌های حقوق بشری اروپا، آفریقا و آمریکا، دیوان بین‌المللی دادگستری، دیوان بین‌المللی دریاها و حتی در کمیته ویژه شورای امنیت سازمان ملل متحد در مورد حمله عراق به کویت مطرح و اصول و قواعد مهمی به حقوق بین‌الملل محیط زیست اضافه گردیده که در تفسیر قوانین و مقررات موجود و تعیین رویه قضایی واحد بسیار تأثیرگذار بوده است. در این مقاله با کمک ادبیات موجود، مقررات اساسنامه رم و رویه دیوان کیفری بین‌المللی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت تا قابلیت و امکان تعقیب کیفری جرایم زیست محیطی در تنها نهاد کیفری بین‌المللی و چالش‌های موجود در اعمال صلاحیت دیوان در رسیدگی به این جرایم مشخص گردد. در اساسنامه رم به جز بند (ب) ۲ ماده ۸، در سایر جنایات اشاره صریحی به آسیب‌های زیست محیطی به عنوان مصداقی از جنایات بین‌المللی نشده است و حتی بند اخیر نیز صرفاً محدود به درگیری‌های مسلحانه بین‌المللی بوده و شرایط و ویژگی‌هایی چون گستردگی، طولانی‌مدت، شدید بودن و شرط تناسب برای آن پیش‌بینی شده که اثبات آن را بسیار سخت نموده است تا جایی که تاکنون پرونده‌ای در این خصوص در دیوان مطرح نگردیده و روح انسان محوری اساسنامه رم عملاً امکان محکومیت مستقیم به اتهام آسیب رساندن صرف به محیط زیست طبیعی را از بین برده است. در این مقاله با برشمردن عناصر مادی و روانی جرایم اصلی مندرج در ماده ۵ اساسنامه به این نتیجه رسیدیم که هرچند اثبات این جرایم در ارتباط با آسیب‌های زیست محیطی بسیار سخت، پیچیده و نادر است اما محکومیت به این جنایات از باب آسیب‌های زیست محیطی حداقل در حالت ثبوتی ممکن و شدنی است و هیچ تعارضی با مقدمه و مفاد اساسنامه ندارد. در مورد جنایت نسل‌کشی بیان داشتیم که تخریب محیط زیست می‌تواند به عنوان ابزار و وسیله‌ای برای « ایراد صدمه شدید جسمانی یا روانی و

یا تحمیل عمدی شرایط زیستی نامناسب بر گروه یا قبیله و نژاد خاصی به منظور نابودی کلی یا جزئی آن « مورد استفاده قرار گرفته و این جرم را محقق سازد. همچنین در جنایت علیه بشریت، آسیب‌های زیست محیطی به عنوان «تمام یا بخشی از یک حمله و یا نتیجه قابل پیش بینی یک حمله به مردم غیرنظامی» می‌تواند به شکل قتل، نابودسازی، اخراج و انتقال اجباری، اذیت و آزار و سایر اعمال غیر انسانی، موجبات نقض حقوق بشر و نهایتاً جنایت علیه بشریت را فراهم نماید. همچنین آسیب‌های زیست محیطی غیرمتعارف در حین درگیری‌های مسلحانه بین‌المللی یا استفاده از نیروهای مسلح برای تخریب محیط زیست و منابع طبیعی کشور دیگر با داشتن شرایط اثباتی لازم می‌توانند حسب مورد جنایت جنگی و تجاوز سرزمینی محسوب گردند. با وجود چنین قابلیت و امکانی، انسان محور بودن این جنایات مانعی بزرگ در مسیر توجه جدی به آسیب‌های زیست محیطی صرف است. طبق اساسنامه رم، شدیدترین فجایع زیست محیطی اگر منتج یا قابلیت آسیب رسانی به انسان و دارایی‌های آن را نداشته باشد، قابل تعقیب در دیوان نیست. چالشی دیگر در اساسنامه رم، عدم پیش بینی مسئولیت کیفری برای اشخاص حقوقی است. از آنجا که اکثر جرایم زیست محیطی به ویژه در حوزه نفت و گاز توسط شرکت‌ها رخ می‌دهد، عدم اشاره به قابلیت تعقیب اشخاص حقوقی، از نقایص اساسنامه رم محسوب می‌گردد. نقضی دیگر در اساسنامه رم که در ارتباط با جرایم زیست محیطی بیشتر نمایان می‌گردد، محدود نمودن عنصر روانی جرایم به حالت عمدی است؛ در همین حالت نیز به دلیل پیش بینی شرایط اثباتی متعدد و موسع، مرتکبین به راحتی قادرند با خدشه بر عنصر روانی از مسئولیت شانه خالی کنند؛ در حالی که امروزه در اکثر نظام‌های حقوقی دنیا از مسئولیت کیفری محض برای تعقیب جرایم زیست محیطی استفاده می‌گردد، مسئولیتی که در آن تقصیر مرتکب مفروض انگاشته شده و مجازات متناسب تعیین می‌گردد. چالشی دیگر در اساسنامه رم آن است که به جز بند ب ماده ۸ که آسیب زیست محیطی به عنوان مصداقی از جرایم جنگی معرفی شده، در سایر جرایم

چنین صراحتی به چشم نمی‌خورد و این امر باعث گردیده که عده‌ایی از حقوقدانان با استناد به قاعده حقوقی «تفسیر مضیق قوانین کیفری» جرایم زیست محیطی را از دامنه صلاحیت دیوان خارج بدانند. اما با وجود موانع فوق، اساسنامه رم از چند ظرفیت و امتیاز اساسی برخوردار است: اولاً جرایم چهارگانه و ارکان و شرایط آنها به گونه‌ایی تعریف گردیده‌اند که می‌توان جرایم زیست محیطی را به عنوان رکن مادی همه این جرایم به حساب آورد ثانیاً اساسنامه باعث تشکیل نهادی معتبر و بین‌المللی به نام دیوان کیفری بین‌المللی گردیده که در صورت اعمال صلاحیت و ورود دیوان به جرایم زیست محیطی، اعتبار آرا و وجهت این نهاد برای حفاظت از محیط زیست بسیار اثرگذار خواهد بود و ثالثاً اساسنامه، ماهیتاً به جرایم شدید و اساسی بین‌المللی پرداخته است و از آنجاکه جرایم زیست محیطی بین‌المللی نیز از چنین خصیصه‌ایی برخوردار هستند، این امکان قانونی وجود دارد که با اضافه نمودن الحاقیه‌ایی، جنایت دیگری تحت عنوان «بوم‌زدایی» یا «اکوساید» به اساسنامه رم اضافه گردد؛ جرمی که آسیب‌های زیست محیطی را صرفاً به خاطر ارزش ذاتی خود محیط زیست و نه منافع انسانی مورد توجه قرار می‌دهد.

منابع

الف (فارسی

- استکی، پریسا و عبداللهی، محسن و آرش پور، علی رضا (۱۴۰۱)، « اعمال
صلاحیت دیوان بین‌المللی کیفری بر جنایات زیست محیطی: جنایت علیه
بشریت و جنایت جنگی»، فصلنامه راهبرد سیاسی، سال ششم، شماره ۲
حاجی زاده مهدی و خالقی، ابوالفتح (۱۳۹۵)، " سیاست کیفری ایران در
قبال پسماندها"، چاپ اول، تهران، نشر ماهواره
حسینی آزاد، سید علی و محمدی، مهرداد (۱۳۹۳)، « حمایت از محیط زیست
در مخاصمات مسلحانه از منظر حقوق بین الملل»، چاپ اول، تهران، نشر شهر
دانش
خالقی، ابوالفتح (۱۳۹۴) « حقوق بین‌المللی کیفری اختصاصی»، چاپ اول،
تهران، نشر مجد
زمانی، سید قاسم و یعقوبی، اسماعیل (۱۳۹۸)، " اتحادیه اروپایی و دیوان
بین‌المللی کیفری: همکاری و حمایت نهادین"، مجله پژوهش‌های حقوق جزا و جرم
شناسی، شماره ۱۳
عبداللهی، محسن و همکاران (۱۳۸۸)، « حقوق کیفری محیط زیست:
ملاحظات و راهکارها»، چاپ اول، تهران، نشر روزنامه رسمی کشور
فروغی نیا، حسین و اشرفیان، علی (۱۳۹۸)، « مشروعیت رسیدگی به جرایم
زیست محیطی ناشی از آلودگی مواد نفتی توسط محاکم کیفری بین‌المللی
از منظر فقه اسلامی»، فصلنامه پژوهش‌های فقه و حقوق اسلامی، سال شانزدهم،
شماره پنجاه و هشت
فهیمی، عزیزالله و مشهدی، علی (۱۳۸۸)، « ارزش ذاتی و ارزش ابزاری
در فلسفه محیط زیست (از رویکردهای فلسفی تا راهبردهای حقوقی)»،
پژوهش‌های فلسفی کلامی، شماره ۴۱

کزاز، مجتبی (۱۳۷۱-۱۳۷۲)، « *معرفی و بررسی مقدماتی کمیسیون عرامت سازمان ملل متحد*»، مجله حقوقی بین‌المللی، شماره ۱۶ و ۱۷

محمدی، سیدمهران و کفایی فر، محمد علی (۱۴۰۰)، « *جایگاه حقوق بین‌الملل عرفی در ماده ۲۱ اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری*»، فصلنامه جامعه شناسی سیاسی ایران، سال چهارم، شماره چهارم

مشهدی، علی و رستگار، آزاده (۱۳۹۷) « *تغییرات آب و هوایی، حقوق بشر و لزوم تاسیس دیوان بین‌المللی محیط زیست*»، فصلنامه تحقیقات سیاسی بین‌المللی، شماره ۳۵

مشهدی، علی و غلامی، عفیفه و نیک‌جاه، جواد و بیاتی، علی (۱۴۰۱) « *تأملی بر تحولات حقوقی شناسایی جنایات بین‌المللی محیط زیستی در برخی وقایع و رویه‌های بین‌المللی از منظر حقوق مخصصات مسلحانه*»، فصلنامه مطالعات بین‌المللی پلیس، دوره سیزدهم، شماره ۵۲

مشهدی، علی (۱۴۰۲) « *حفاظت از محیط زیست در مخصصات مسلحانه متن و شرح اصول ۲۰۲۲ کمیسیون حقوق بین‌الملل*»، چاپ اول، تهران، نشر شهر دانش

میرمحمد صادقی، حسین (۱۳۸۸)، « *دادگاه کیفری بین‌المللی*»، چاپ پنجم، تهران، نشر دادگستر

نژندی منش، هیبت‌الله؛ حسینی‌آزاد، سید علی؛ زحمتکش، مجید (۱۳۹۹)، « *تأملی در امکان سنجی اعمال صلاحیت دیوان بین‌المللی کیفری نسبت به جرایم زیست محیطی*»، نشریه پژوهشنامه حقوق کیفری، شماره ۲۲

ب) انگلیسی

Additional Protocol to the Geneva conventions of 12 august, 1949 and relating to the protection of victims of international armed conflicts) protocol I, (of 8 june 1977

African Court on Human and Peoples 'Rights :African Commission on Human and Peoples 'Rights v .Republic of Kenya ,Application No ,006/2012 .Judgment2017,

Bible , (2008) ***Revised Standard Version 2 ,Kings***

Case of the Saramaka People v .Suriname ,Judgment ,Preliminary Objections ,Merits ,Reparations ,and Costs) Series C no)(172 .IA-CHR2007 ,

Corfu Channel Case) UK v Albania) (Merits [1949] (ICJ Rep.10 ,4 Djukić case ,The Hague 1996 ,CC/PIO-082/E

Doran ,Peter ,Killean Rachel ,McDermott ,Mary-Carmen McDermott ,McErlean Karena ,Millar Lydia & Rodgers Stephanie” , (2021) ***Criminalising' Ecocide 'at the International Criminal Court ,“Student Working Paper Series No. School of Law Queens University Belfast***

Dorney ,Jessica” , (2018) ***Crafting a Standard :Environmental Crimes as Crimes Against Humanity under the International Criminal Court”***, Hastings Environmental Law Journal, vol 24, Issue 2

Dörmann Knut” , (2003) ***Elements of War Crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court ,ICRC ,“Cambridge University Press***

Drumbl ,Mark A” , (2000) ***International Human Rights ,International Humanitarian Law ,and Environmental Security :Can the International Criminal Court Bridge the Gaps ,“?ILSA Journal of International & Comparative Law ,Vol ,6 .Issue2***

Final Report on NATO2000 ,

Francioni ,Francesco” , (2010) ***International Human Rights in an Environmental Horizon ,“European Journal of International Law ,Vol ,21 Issue1***

Freeland ,Steven Robert” , (2015) ***Addressing the intentional destruction of the environment during warfare under the Rome statute of the international criminal court ,“Doctoral Thesis ,Maastricht University***

General Assembly resolution) 1803 XVII (of 14 December,1962

”Permanent sovereignty over natural resources“

Gilman Ryan (2011), **“Expanding Environmental Justice after War: The Need for Universal Jurisdiction over Environmental War Crimes”**

Colorado Journal of International Environmental Law and Policy, vol 22, issue 3

Guide to the case-law of the European Court of Human Rights – Environment, 2022

Human Rights Council’s Resolution 48/13, 2021

18- Human Rights Committee, Portillo Cáceres et al. **v. Paraguay, Communication No. 2751/2016, 2019**

ICTY: Prosecutor v. Tihomir Blaškić, Case No. IT-95-14, Appeal Judgment, 29 July 2004

ICTY :Prosecutor v .Radoslav Brđanin ,Case No ,36-99 .Appeal Judgment 3 ,April2007

ICTY :Prosecutor v .Vujadin Popović et al .,Case No ,88-05 .Appeal Judgment 30 ,January2015

ICTR :Prosecutor v .Karemera et al .,ICTR-44-98-A)C ,(Decision on Prosecutor’s Interlocutory Appeal of Decision on Judicial Notice 16 ,June2006

ICTY ,Krištic

ICJ :Gabčíkovo-Nagymaros Project ,Hungary v .Slovakia) Judgment, Merits 25 ,(September ,1997 ICJ GL No [1997] ,92 ICJ Rep7

INTERPOL-UNEP ,Strategic Report :Environment ,Peace and Security– A Convergence of Threats , 2016 Available at www.interpol.int and www.unep.org

ICJ :Nuclear Weapons Advisory Opinion

Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide, Commentary and Core Text2021 ,

Jacobsson Marie G ,(2016) **Former Special Rapporteur on Protection of the Environment during Armed Conflict ,(Third Report on the Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts ,International Law Commission Doc .A/CN4/700.**

Lambert Caitlin” , (2017) ***Environmental Destruction in Ecuador :Crimes Against Humanity under the Rome Statute*** “?Leiden Journal of International Law ,vol30

López Ostra v .Spain1994 ,

Mištura Alessandra (2018), ***“Is There Space for Environmental Crimes Under International Criminal Law? The Impact of the Office of the Prosecutor Policy Paper on Case Selection and Prioritization on the Current Legal Framework”***, Columbia Journal, Vol 43, No 1

Mwanza Rosemary ” , (2018) ***enhancing accountability for environmental damage under international law :ecocide as a legal fulfilment of ecological integrity*** ,“Melbourne journal of international law ,vol19

Özel M and Others v .Turkey2015 ,

Palarczyk, Danuta (2023), ***“ ecocide before the international criminal court : simplicity is better than an elaborate embellishment”***, Criminal Law Forum, Vol 34

Peterson Ines” , (2009) ***The Natural Environment in Times of Armed Conflict :A Concern for International War Crimes Law*** ,“?Leiden Journal of international Law ,vol , 22 issue2

Pereira Gabriel” , (2015) ***referring to African Commission on Human and Peoples Rights”***, ***Communication No. 155/96: Social and Economic Rights Action Center v. Nigeria (Ogoniland Case)***

Pulp Mills on the River Uruguay) Argentina v Uruguay) (Merits([2010]ICJ Rep14

Powell and Rayner v .***United Kingdom1990 ,***

Prosecutor v .Omar Hassan Ahmad Al Bashir ,***Case No .ICC09–01–02/05-***

Prosecutor v .Omar Al-Bashir ,***ICC-01/09–02/05–OA***

Prospieri Luigi and Terrosi Jacob2017)) ,” ***Embracing the Human Factor. Is There New Impetus for Conceiving and Prioritising Intentional Environmental Harms as Crimes against Humanity”***, Journal of International Criminal Justice, Vol 15, Issue 3

Rome Statute of the International Criminal Court, 1998

Report of the World Commission on Environment and Develop-

**ment :Our Common Future ,Sustainable Development1987,
Report of the Independent Expert on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe ,clean ,healthy and sustainable environment ,John H .Knox2012 ,
Reports from the sessions of the International War Crimes Tribunal founded by Bertrand Russell1971
Resolution ICC-ASP/16/Res5.**

Schwabach Aaron ” ,(2000) **Environmental Damage Resulting from the NATO Military Action Against Yugoslavia** ,“Columbia Journal of Environmental Law , vol ,25 issue1

**Trail Smelter Arbitration) United States/Canada1938,(
Understanding relating to article ,1 ENMOD Memorandum of Understanding**

**UN General Assembly ,Resolution ,37/7 A/RES37/7,1982/
United States ,Department of Defense’ ,Final Report to Congress on the Conduct of the Persian Gulf War ,Appendix O ,The Role of the Law in War ,1992 ,‘ILM ,Vol31 .**

UNSC Resolution ,687 UNEP(2009)

Vienna Convention on the Law of Treaties1969 ,

Walker George K” ,(2000) **THE TANKER WAR AND THE MARITIME ENVIRONMENT** , “International Law Studies ,Vol , 74 issue1

World Heritage Convention1972

56- Yearbook of the International Law Commission, Vol. II, Part 2, Commentary to Art. 33 State of Necessity, 1980

Yuzon ,Ensign Florencio J” ,(1996) **Deliberate Environmental Modification Through the Use of Chemical and Biological Weapons” :Greening“ the International Laws of Armed Conflict to Establish an Environmentally Protective Regime”** , American University Journal of International Law and Policy, vol 11, issue 5